

ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ С ЛЕКСЕМАТА “GÖZ” (ОКО) КАТО ОТРАЖЕНИЕ НА СОЦИАЛНИТЕ НАГЛАСИ В ТУРСКОТО ОБЩЕСТВО

Айсун Мехмед

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

IDIOMS WITH “GÖZ” (EYE) AS A REFLECTION OF SOCIAL ATTITUDES IN TURKISH SOCIETY

Aysun Mehmed

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This study analyzes idioms containing the lexeme “göz” (“eye”) in the Turkish language as carriers of social attitudes and cultural values. The research examines how these fixed expressions reflect concepts such as control, trust, emotionality, and social status in Turkish culture. Through cognitive and corpus analysis, the study explores the role of idioms in colloquial speech, literature, and media. Special attention is given to their grammatical and semantic structure, as well as how they encode collective experience and social relationships. The conclusion highlights the significance of these linguistic units in shaping cultural identity and social behavior patterns.

Keywords: idioms, Turkish language, “göz” (eye), cognitive linguistics, language and society, semantic analysis

1. Въведение

Езикът не е просто средство за комуникация, а и огледало на социалната действителност. В турския език думата “göz” („око“) присъства в множество устойчиви словосъчетания, които отразяват важни обществени нагласи и културни особености. Фразеологизмите с този компонент разкриват отношението на турското общество към явления като контрол, доверие, емоционалност, социален статус и междуличностни взаимоотношения.

Фразеологизмите са неизменна част от езиковата система, която съхранява културната памет на дадено общество. Те отразяват не само езиковите особености, но и ценностите, вярванията и социалните императиви на определена общност. В турския език съчетанията с “göz” често носят значима социална натовареност, свързана с взаимодействието между хората и тяхното отношение към околния свят.

Целта на настоящата статия е да се анализират фразеологизмите с компонент “göz” и да се проследи как те отразяват социално-културните модели на поведение в турската култура. Изследването се фокусира върху граматичните, семантичните и прагматичните характеристики на тези езикови единици, както и върху социалните значения, които те носят. За целите на настоящото изследване е извършена ексцерпция на фразеологизмите и лексикализираните словосъчетания, съдържащи компонента “göz” (око), от речника на Турското езиково дружество, както и от *Речник на фразеологизмите, пословиците и поговорките (Türkçede Deyimler ve Atasözleri)* на Ю. Аксой (Aksoy/Аксой 2007).

Изследването се основава на принципите на когнитивната лингвистика и лингвокултурологията, които разглеждат езика като отражение на културния опит на общността. Чрез анализа на фразеологизмите с “göz” ще се опита да разкрием кои колективни представи и ценности са закодирани в езика и как те се проявяват в ежедневно общуване.

2. Семантичните особености на лексемата “göz” в турския език

Лексемата “göz” е една от фундаменталните думи в турския език и означава „око“. Освен своята основна анатомична функция, нейният референт има широка полисемия, проявяваща се в различни идиоматични изрази и терминологични конструкции. Разглеждането на семантичните особености на тази лексема разкрива богатството на турската лексикална система и културните представи, свързани със зрението и възприятието.

Лексемата “göz” притежава няколко основни значения. На първо място, тя обозначава органа на зрението, например в изрази “göz rengi” (цвят на очите). Освен това се използва за назоваване на физически обекти, които представляват отвор, като например „iğnenin gözü“ (частта на иглата, през която се вдява конецът) “osağın gözü” (горелка на печка), “masanın gözleri” (букв. „очите на масата“, но всъщност се отнася до чекмеджетата на масата). В преносен смисъл “göz” се свързва с наблюдение и внимание, както в изрази “gözden kaçmak” (избягвам нечие внимание). Също така тази дума може да символизира емоционални и когнитивни процеси, например в “gözü açık” (внимателен, хитър човек).

Лексемата “göz” участва в множество идиоми и метафорични изрази, в които се реализират различни нюанси на значението. В контекста на зрение и възприятие съществуват изрази като “göz göze gelmek” (срещам се очи в очи) и “gözden düşmek” (губя престиж, изгубвам уважението на някого, падам в нечий очи, губя авторитет). В сферата на контрол и наблюдение “gözaltına almak” означава „задържам под

стража“, а “göz kulak olmak” значи „наглеждам нещо или някого“. Лексемата също така се свързва с желание и завист, например “göz dikmek” (набелязвам си нещо с желание, насочвам алчни намерения към нещо, посягам към чуждо, имам апетит към нещо чуждо) и “gözü kalmak” (завиждам за нещо, което не мога да получа). Изразът „gözü korkmak“ („плаша се“, букв. „окото ми се плаши“) илюстрира връзката на соматизма с чувството за опасност и страх, докато фразеологизмът „göz görüyor“ („очевидно е“, букв. „окото вижда“) подчертава рационалното възприемане на истината и неоспоримостта на фактите в социалния контекст. Изразите “gözü korkmak” (страхувам се) и “göz görüyor” (очевидно е) показват връзката на думата с опасността и страха.

В турската култура “göz” е не само физиологичен орган, но и символ на защита и съдба. Например “nazar boncuğu” (амулет срещу зли очи) е широко разпространен като защитен символ срещу лоши погледи и завист.

Лексемата “göz” („око“) в турския език е продуктивна основа за образуване на множество деривати чрез различни словообразователни средства като суфиксация, редупликация и конверсия. Морфологичният анализ на тези производни думи показва, че те спадат към различни части на речта – съществителни, глаголи и прилагателни, а семантичният им анализ разкрива богатата гама от значения, свързани не само със сетивния орган, но и с неговите функции и метафорични разширения.

Съществителното “gözcü” се образува чрез добавяне на суфикса *-cü*, който формира названия на лица, извършващи дадена дейност. То означава „наблюдател“ или „страж“, което показва прехвърляне на значението на „око“ към функцията му на следене и наблюдаване. Думата “gözde” е прилагателно и произлиза от корена „göz“, като семантиката ѝ се е развила в посока „любимец“, „приближен“, което метафорично свързва очите с предпочитание и внимание. Думата “gözenek” е образувана със суфикса *-enek*, който придава значение на малък отвор, което я прави термин за „пора“ или „много малък отвор“.

Лексемата “göz” („око“) в турския език е продуктивна основа за образуване на някои глаголи, сред които “gözlemek”, “gözetmek” и “gözükmek”. Те, от своя страна, служат за база за формиране на различни отглаголни съществителни с помощта на специфични суфикси, които придават абстрактно или номинално значение.

Глаголът “gözlemek” се образува чрез суфикса *-le* и означава „наблюдавам, следя, дебна“. От него произлиза съществителното “gözlem”, в което суфиксът *-m* образува абстрактни съществителни и означава

„наблюдение, изследване“. От „gözlem“ се извежда „gözlemci“ със суфикса *-ci*, който обозначава лице, извършващо действието, тоест „наблюдател“ – например учен или журналист, който анализира даден процес или събитие. Другото производно, „gözleme“, съдържа суфикса *-me*, също придаващ номинално значение и обозначаващ както процеса на наблюдение, така и традиционна турска питка, чието наименование вероятно е свързано с начина на приготвяне, при който се следи изпичането на тестото.

Глаголът „gözetmek“ се образува със суфикса *-et* и има значение „наглеждам, пазя, наблюдавам“. От него произлиза съществителното „gözetim“, където суфиксът *-im* образува абстрактни съществителни и означава „надзор, наблюдение“. От същия глагол се извежда и „gözetmen“, в което суфиксът *-men* обозначава лице, упражняващо надзор – например „възпитател“ в училище или „квестор“.

Глаголът „gözükmek“ има различна семантична натовареност в сравнение с предходните примери, като означава „виждам се, изглеждам, появявам се“. Въпреки че не участва в образуването на отглаголни съществителни като предишните глаголи, той е продукт на друг тип деривация, при която се запазва връзката с първоначалното значение на „göz“ като орган на зрението и процеса на визуално възприятие. Това показва, че от корена „göz“ могат да се формират не само номинални, но и глаголни форми, като семантичното поле се разширява от физиологичното действие на зрението до различни процеси на възприятие и наблюдение.

Групата думи, свързани с носенето на очила, включва „gözlük“, което със суфикса *-lük* обозначава „предмет, свързан с очите“, тоест „очила“. Производните „gözlükçü“ и „gözlüklü“ носят допълнителни значения – първото със *-çü* означава „продавач на очила“ или „оптик“, докато второто със *-lü* означава „човек с очила“. Противоположното „gözlüksüz“ със *-suz* означава „човек без очила“.

Композитите с лексемата „göz“ в турския език са основно лексикализирани словосъчетания, които изразяват разнообразни значения, свързани с физическите и метафоричните аспекти на очите. Тези словосъчетания обикновено се състоят от форми на съществителни и прилагателни, както и от други съществителни, които се комбинират със „göz“ чрез различни граматични механизми.

Много от тези лексикализирани словосъчетания също отразяват метафорични значения, свързани с поведението и социалните взаимодействия. Например „karagöz“ („черно око“) не само че означава „око с черен цвят“, но и е познато като името на традиционен театрален герой в турската култура.

Думата “sarıgöz” е сложно съществително, образувано от “sarı” („жълт“) и “göz” („око“). Морфологично това е лексема, формирана чрез композиране, като първата част определя характеристика на втората. Семантично думата обозначава вид риба от семейство измаринови, която се отличава със златистожълт цвят, особено около очите. Това показва честа номинационна практика в турския език, при която названието на животно или растение се формира въз основа на забележителна физическа характеристика. В случая „sarıgöz“ описва както външния вид на рибата, така и специфичната зона около очите, което прави наименованието образно и лесно разпознаваемо.

Лексеми като “gözdağı” („сплашване“) и “gözdemiri” („желязно око“) демонстрират как съществителното “göz” се използва в комбинация с други съществителни за създаване на символични значения. Например “gözdağı” буквално означава „планината на очите“, но в съвременния контекст се употребява за обозначаване на физическо или психологическо сплашване. В същото време “gözdemiri” е сложно съществително, образувано от “göz” („око“) и “demir” („желязо“, „котва“). Морфологично представлява композитум, в който първата част може да има метафорично значение, а втората носи основния смисъл. Семантично “gözdemiri” обозначава голямата котва, разположена в предната част на кораба, която се използва редовно. Възможно е елементът “göz” да препраща към функцията на тази котва като „основна“ или „предна“, подобно на начина, по който окото е важен орган за ориентация и наблюдение. Също така, в морската терминология “göz” може да обозначава различни видове отвори или ключови елементи на кораба. Това подчертава ролята на “gözdemiri” като централен и важен компонент за стабилността и управлението на плавателния съд.

Други композити, като “devegözü” („око на камила“ – вид грозде с едри и черни зърна) и “turnagözü” („око на жерав“ – прозрачен и ярък жълт цвят), използват животински метафори, които акцентират върху формата, размера или цвета на очите на различни животни. Например “horozgözü” („петльово око“) се използва за растения с ярки цветове, наподобяващи окото на петел, докато “kartalgözü” („орлово око“) се отнася до голямо безпилотно летателно средство (дрон), използвано за наблюдение и разузнаване в контекста на военната терминология. “Kedigözü” („котешко око“) обозначава светеща червена сигнална лампа, разположена на задната част на превозни средства, или светлострашителна маркировка по пътищата. “Koyungözü” („овче око“) обозначава вид растение от семейство Сложноцветни, известно като маргаритка, а “kuşgözü” („птиче око“) е малко прозорче в архитектурата, из-

ползвано за осветяване на тавански помещения в жилищни сгради. “Mandagözü” („биволско око“) е остарял термин за никеловите двадесет куруша, използвани в миналото, докато “öküzgözü” („волско око“) обозначава червено грозде. “Balıkgözü” („рибешко око“) се отнася до метални или костени халки, използвани за дупките на обувки и колани, през които преминава връвта или ремъкът. Всички тези изрази, включително “devegözü” („камилско око“), което е вид грозде с големи черни зърна, не само обогатяват езика с нови значения, но и отразяват особености на турската култура, в която животните имат значително символично значение.

Лексикализираните словосъчетания с “göz” в турския език показват не само богатството на езиковите структури, но и тяхната способност да разнообразяват езика с нови значения, които се свързват както с конкретните характеристики на очите, така и с абстрактни социални, психологически и културни идеи. Тези словосъчетания обогатяват комуникацията, като предоставят начин за изразяване на сложни концепции чрез конкретни визуални образи и метафори.

Лексемата “göz” е многофункционална и изобилстваща със значения дума в турския език. Тя отразява сложни когнитивни и културни концепции, свързани със зрението, вниманието, желанието и социалните взаимоотношения. Анализът ѝ показва как езикът структурира възприятията и социалните взаимодействия чрез метафори и устойчиви изрази.

3. Теоретична рамка и методология

Фразеологизмите са устойчиви словосъчетания, чийто смисъл не може да се изведе от значението на отделните думи (Влахов, Флорин/Vlahov, Florin 1980). Те носят културни и социални конотации, които разкриват колективните представи и ценности на дадена общност.

Изследването на фразеологизмите с компонента “göz” („око“) в турския език се основава на теоретичните принципи на фразеологията, когнитивната лингвистика и социолингвистиката. Фразеологичните единици представляват устойчиви съчетания, които отразяват културни, социални и исторически характеристики на дадена езикова общност (Кунин/Kunin 1970). В случая с турския език, фразеологизмите, свързани с органа на зрението, често съдържат богата метафорична и символична натовареност, която предоставя ценна информация за обществените нагласи, ценности и междуличностни взаимоотношения. Теоретичната рамка на настоящото изследване се основава на три ключови направления: фразеология, когнитивна лингвистика и социолингвистика.

Фразеологията според Скуба (Скуба/Skuba 2003) представлява изследване на устойчиви изрази, които не само улесняват комуникацията, но и кодират колективния опит на езиковата общност. В тази връзка изрази като “göz boyamak” („замазвам очи“ – създавам измамно впечатление) и “gözü açık” („с отворени очи“ – проникателен, внимателен) разкриват социалните нагласи към доверие, измама и социална бдителност.

Втората теоретична основа е когнитивната лингвистика, където според Лейкоф и Джонсън (Lakoff, Johnson/Лейкоф, Джонсън 1980) метафорите не са просто езикови явления, а когнитивни механизми, чрез които разбираме абстрактни понятия посредством конкретни образи. В турските фразеологизми с “göz” често зрението се свързва със знание, разбиране, предпазливост и подозрение, което е показателно за културно обусловените начини на мислене.

Социолингвистиката като трети аспект на изследването разглежда турското общество като динамична културна система, в която езиковите конструкции отразяват социалните стереотипи, ценности и нагласи. По модела на Фишман (Fishman/Фишман 1972) се проучва как изразите с “göz” разкриват отношението към доверието, авторитета и социалния контрол. Методологичната част на изследването комбинира качествен и количествен анализ чрез няколко взаимосвързани метода. Първият метод е корпусният анализ, който включва събиране на фразеологизми с “göz” от речници като *Türkçe Sözlük* на Турското езиково дружество (*Türk Dil Kurumu*) и езикови корпуси с цел установяване на честотата, структурните характеристики и контекста на употреба. Следва когнитивният анализ, при който чрез модела на концептуалните метафори (Lakoff, Johnson/Лейкоф, Джонсън 1980) се изследва символиката на “göz” като когнитивен инструмент за разбиране, предпазливост и социална динамика. По този начин се очаква изследването да разкрие как фразеологизмите с “göz” функционират като когнитивно-социални маркери на нагласи, свързани с възприятията за доверие, измама, прозорливост и социален контрол в турското общество. Резултатите ще допринесат за по-доброто разбиране на връзката между езиковите структури и културните модели на мислене.

4. Граматична класификация на фразеологизмите с “göz”

Граматичната класификация на фразеологизмите с компонента “göz” („око“) в турския език изисква анализ на различните синтактични и морфологични структури, в които тези изрази се появяват. Според Кунин (Кунин/Kunin 1970) фразеологизмите могат да бъдат класифицирани в зависимост от тяхното структурно съдържание, което

включва разглеждането им като словосъчетания, включващи съществителни, глаголи, прилагателни и наречия и отразяващи широк спектър от когнитивни, емоционални и социални значения. Срв.:

1. Фразеологизми с участие на съществителни имена, като например „göz nuru“ („очна светлина“ – символизиращ ценен труд и усилия) и „göz bebeği“ (буквално „зеницата на окото“, но в преносен смисъл изразът се използва за нещо или някого, който е изключително скъп и обичан, но често се употребява и за обозначаване на резултат от дейност, приет с голяма грижа). В български контекст най-близките съответствия, които отразяват тази ценност и вложеното отношение, са: „плод на труда“, „рожда на труда“ или „изработено с много старание“, често са свързани с емоционални състояния или ценностни нагласи. Тези изрази предоставят информация за значението, което турското общество придава на усилието, грижата и личната инвестиция. В същата категория попадат и други изрази като „göz alıcı“, който означава „привличащ окото“, „поразителен“ или „впечатляващ“, „göz aydını“, използван за „радостна вест“ или „добра новина“, както и като поздравление за нещо хубаво, „göz hakkı“, което се отнася до обичайното вярване, че човек има право да опита от нещо, което е гледал с желание, особено в контекста на храна, и „göz kamaştırıcı“, описващ нещо „ослепително“, „зашеметяващо“ и „блестящо“. Всички тези фразеологизми показват как думата „око“ в турския език придобива метафорично значение, отразявайки различни културни, социални и емоционални нюанси.

2. Фразеологизми, в които участва глагол, като „göz yummak“ („затварям си очите“ – игнорирам нещо умишлено) и „göz dikmek“ („насочвам окото си“ – „посягам към чуждо“, „има апетити към нещо“, „алчно пожелавам“, „хвърлям око на нещо“. Изразът обозначава насочване на намерение за присвояване или завладяване, обикновено с негативен оттенък (алчност, корист, завист). Компонентът „göz“ функционира като метафоричен маркер на желание и намерение. В сравнение с българското „хвърлям око“, турският израз често съдържа по-силно негативна прагматична конотация.), разкриват социални нагласи, свързани с волята за контрол, любопитството и социалната динамика. Според Лейкоф и Джонсън (Lakoff, Johnson/Лейкоф, Джонсън 1980) глаголите с метафорична натовареност играят важна роля в структурирането на нашите когнитивни модели, което обяснява защо зрението често се използва за концептуализиране на разбирането и вниманието. В този контекст могат да се посочат още изрази като „göze batmak“, означаващ да се набива на очи или да привлича прекомерно внимание, „gözü kalmak“, което описва съжаление или желание за нещо, което не е било

получено, “gözü tutmak”, използван за усещане на доверие или предпочитание към някого, “göz doldurmak”, което предава идеята за внушителност или удовлетворение, “gözden kaybolmak”, означаващ да изчезне от погледа, “göz gezdirmek”, което се използва за бързо преглеждане или оглеждане, “göz kamaştırmak”, описващ нещо изключително впечатляващо или ослепително, “gözüne batmak”, което изразява дразнение или неприязън към нещо видимо, “göz koymak”, което означава да си набележиш нещо с желание да го притежаваш, и “gözüne çarpmak”, което описва момент, в който нещо веднага привлича вниманието. Всички тези фразеологични единици свидетелстват за това, че лексемата „око“ в турския език развива богата метафорична семантика, чрез която се изразяват разнообразни културни, социални и емоционални значения.

3. Фразеологизми, съдържащи съществително и прилагателно име като “gözü kara” („със смело око“ – безстрашен) и “gözü açık” („с отворено око“ – проницателен, предпазлив, „бдителен“, „внимателен“, „хитър“/„проницателен“; „ловък“/„сръчен“). Изразът комбинира буквалния компонент „око“ със смисъла на наблюдателност, проницателност и готовност за действие. В разговорна реч може да се използва и за хитър или прагматичен човек, който не изпуска възможностите.), обикновено отразяват черти на характера и социални качества, които се ценят или критикуват в обществото. Според Скуба (Скуба/Skuba 2003) тези изрази имат важна социална функция, тъй като представят културно обусловени стереотипи за поведение. В този смисъл “gözü bağlı” означава човек, който действа сляпо или без да поставя под съмнение дадена ситуация, “gözü dışarıda” описва някого, който непрекъснато търси нещо по-добро или има склонност към изневяра, “gözü doymaz” характеризира алчен или ненаситен човек, докато “gözü gönlü tok” изразява скромност и удовлетвореност от живота. Изразът “gözü kapalı” се използва за някого, който действа без колебание или напълно доверявайки се на ситуацията, “gözü keskin” подчертава способността за остро и прецизно виждане, а “gözü pek” е синоним на смел и решителен. От друга страна, “gözü sulu” и “sulu göz” описват човек, който е склонен лесно да се разплаква, докато “gözü tok” се отнася до някого, който е доволен и няма материални амбиции. Изразът “gözü yolda” се използва за човек, който чака някого или нещо с нетърпение, а “gözü yüksek” описва амбициозен човек, който се стреми към по-високи постижения.

4. Фразеологизми с участие на наречия, макар и по-рядко срещани, също играят значима роля в комуникацията, като подчертават различни аспекти на възприятието и интерпретацията на реалността. Из-

рази като “göz göre göre” („пред очите“ – явно, очевидно, пред очите на всички), “göz kırpmadan” („без да мигне“ – без колебание, смело), „bu gözle“ („с този поглед“ – от тази перспектива), “çıplak gözle” („с просто око“ – без помощни средства), “göz yordamıyla” („по усет“ – интуитивно), “göz göze” („очи в очи“ – в пряк зрителен контакт) и “göz göz” („на петна, на петна“ – с ясно видими участъци) демонстрират значението на визуалното възприятие като основен когнитивен инструмент за осмисляне на заобикалящия свят.

Класификацията на тези фразеологизми показва не само езиковото разнообразие, но и когнитивно-социалната функция на зрението като източник на метафори за знание, доверие и предпазливост. Анализът разкрива, че фразеологизмите с “göz” се използват широко за изразяване на отношенията между индивидите, техните вътрешни състояния и социалните им взаимодействия, което потвърждава важността на зрението като културно и когнитивно значима категория в турския език.

5. Морфологични особености на фразеологизмите с “göz”

Морфологичните особености на фразеологизмите с компонента “göz” в турския език разкриват разнообразие от словообразователни модели, които съчетават лексикално и граматично значение, за да отразят социалните нагласи и културните представи на обществото. Според Кунин (Кунин/Kunin1970) фразеологизмите са стабилни словосъчетания, които имат фиксирана морфологична структура и значително се различават от свободните словосъчетания по своята устойчивост и смислова неделимост. Според Кунин (1970) този тип единици представляват устойчиви съчетания с фиксиран морфологичен състав, които се противопоставят на свободните фрази чрез своята структурна инвариантност и семантична монолитност.

В турския език думата “göz” („око“) често участва във фразеологични конструкции, които формират различни части на речта, като съществителни, глаголи, прилагателни и наречия.

Фразеологизмите с “göz” („око“) в турския език често се изграждат чрез притежателни именни словосъчетания, в които “göz” се появява в родителен падеж (gözünün) и/или с притежателна наставка за трето лице, оформяйки определителна конструкция. Тези словосъчетания влизат в по-голяма синтактична единица, където глаголят управлява съществителното и определя падежния му маркер. Например в “gözünün bebeği gibi sevmek” („да обичаш като зеницата на окоето си“) “gözünün bebeği” изразява изключителна привързаност, докато “gözünün çarâğını silmeden” („без да избърше гурелите на очите си“) обозначава прибър-

заност. Изразът “gözünün feri sönmek” („светлината на окото му изгасна“) символизира загуба на жизненост, а “gözünün içine baka baka” („гледайки право в очите“) подчертава директност. В “gözünün önünden ayırmamak” („да не откъсваш от погледа си“) и “gözünün önüne gelmek” („да дойде пред очите ти“) се акцентира върху наблюдение или мисловна представа, докато “gözünün önünü görmemek” („да не виждаш пред очите си“) може да означава както физическа, така и метафорична слепота. Освен това “gözünün üstünde kaşın var dememek” („да не казваш, че върху окото му има вежда“) изразява пълно въздържане от критика. Тези устойчиви изрази демонстрират продуктивността на “göz” като ключов елемент в турската фразеология и илюстрират богатството на турската фразеология, където телесните части често са използвани за изразяване на сложни абстрактни идеи.

Фразеологизмите “göz alıcı”, “göz aydını”, “göz bebeği”, “göz hakkı”, “göz doktoru”, “göz kapağı”, “göz hapsi”, “göz bilimi” са изградени по модела на именни словосъчетания, при които първият компонент “göz” („око“) е в именителен падеж, а вторият приема притежателна наставка за трето лице, като по този начин изразяват предназначение, функция или символично значение. Изразът “göz alıcı” („привличащ окото“) означава нещо забележително и впечатляващо, докато “göz aydını” („светлина за окото“) се използва като поздравителна фраза при радостни събития. “Göz bebeği” („зеница на окото“) е метафора за нещо изключително ценно, а “göz hakkı” („право на око“) отразява културното вярване за моралното право на споделяне на храна. Освен тях “göz doktoru” („очен лекар“) обозначава специалист в областта на очните заболявания, а “göz kapağı” („клепач“) назовава анатомична част, свързана със защитната функция на окото. Изразът “göz hapsi” („тайно наблюдение“) предава идеята за следене или контрол, докато “göz bilimi” („офталмология“) обозначава науката, занимаваща се с изучаването на зрението и очните заболявания. Тези устойчиви изрази демонстрират как “göz” функционира като ключов компонент в турската фразеология, съчетавайки морфологична продуктивност със семантично богатство.

Фразеологизмите с “göz”, съдържащи глаголи, обикновено включват глаголи за действие, които се комбинират със съществителното чрез различни граматични механизми като притежателни и падежни наставки. Например във фразеологизмите с именителен падеж като “göz aşmak” („осъзнавам“) и “göz koymak” („проявявам интерес“) акцентът е върху действието. В дателен падеж изрази като “göze batmak” („да се набивам на очи“) и “göze girmek” („спечелвам доверие“) се маркира насочеността към “göz”. Фразеологизми с винителен падеж, като “gözünü

açmak” („да му отворя очите“) и “gözünü dikmek” („фиксирам погледа си“), използват притежателни наставки и винителна маркировка. В мес-тен падеж като “gözünde büyümek” („да изглежда трудно“) и “gözlerinde şimşek çakmak” („да изпита силна емоция“, „очите му/й блестят“, „блясък в очите“, „очите му/й греят от ...“ (страст, гняв, енергия), „имаше пламък в очите“) се изразяват емоционални състояния. Отделителен падеж в изрази като “gözden düşmek” („губя уважение“) и “gözden kaçırmak” („не забелязвам“) показва загуба на възприятие. Примерите показват как различните падежи и граматични структури формират семантиката на глаголните фразеологизми с “göz”.

Тези фразеологизми не само демонстрират сложната морфология на турския език, но и показват как метафоричните значения са изградени върху конкретни телесни изрази, което потвърждава теорията на Лейкоф и Джонсън (Lakoff, Johnson/Лейкоф, Джонсън 1980) за когнитивната способност на езика да представя абстрактни концепции чрез конкретни образи.

Фразеологизмите с “göz”, съдържащи прилагателни, често се формират чрез добавяне на суфикси за притежание или за степенуване, като например в изразите “gözü kara” („с черно око“ – смел, безстрашен, безразсъден, готов да поема рискове) и “gözü açık” („с отворено око“ – предпазлив, проникателен). Тези морфологични трансформации придават на фразеологизмите функцията на качествени характеристики, които описват личностни черти и социални стереотипи.

Фразеологизмите с наречия с “göz” са по-ограничени, но тяхната морфологична структура често включва повторения или усилителни частици, които придават допълнителен емоционален или когнитивен оттенък на израза. Например “göz göre göre” („пред очите“ – явно, очевидно) използва повторение за засилване на значението и акцентира върху категоричността на възприятието.

Всички тези примери демонстрират гъвкавостта на “göz” като лексикален компонент, който чрез различни морфологични и семантични механизми формира разнообразни фразеологизми, свързани както с анатомични и физиологични понятия, така и с метафорични значения, отразяващи културни и социални нагласи. Анализът на морфологичните особености на фразеологизмите с “göz” разкрива важната роля на езиковите механизми в изграждането на социални представи и когнитивни модели. Чрез различни морфологични структури, тези изрази отразяват социални нагласи, свързани с доверие, предпазливост, амбиция и знание, което потвърждава значението на зрението като ключова когнитивна и социална категория в турския език.

6. Семантична класификация на фразеологизмите с “göz”

Семантичната класификация на фразеологизмите с компонента “göz” в турския език разкрива богат спектър от значения, свързани с когнитивни, емоционални и социални аспекти на човешкия опит. Според Кунин (Кунин/Kunin 1970) фразеологичните единици функционират като константни езикови модели, чийто състав остава непроменен в речта, чиято семантика е резултат от колективния опит на общността. В турския език фразеологизмите с “göz” често са свързани със символиката на зрението като източник на знание, разбиране, контрол и социално взаимодействие. Една от основните семантични категории формират фразеологизмите, отнасящи се до знание, разбиране и когнитивна активност. Изрази като “gözünü açmak” („отварям си очите“ – осъзнавам нещо) и “gözünden kaçmak” („убягвам от очите“ – оставам незабелязан, „изпускам нещо от поглед“, „не забелязвам“) отразяват идеята, че зрението е основен когнитивен инструмент за възприемане на реалността. Според Лейкоф и Джонсън (Lakoff, Johnson/Лейкоф, Джонсън 1980) метафорите, свързани със зрението, често се използват за концептуализиране на абстрактни понятия като знание, осъзнаване и разбиране.

Втората група включва фразеологизми, изразяващи емоционални и психологически състояния. Изрази като “gözleri dolmak” („пълнят се очите“ – просълзявам се) и “gözleri parlamak” („светят очите“ – изпитвам силна радост или ентузиазъм) показват как зрителните реакции се използват за обозначаване на емоционални състояния. Тази семантична особеност съответства на наблюдението на Скуба (Скуба/Skuba 2003), че емоционалните състояния често се кодират чрез образи, свързани със сетивното възприятие.

Трета семантична категория включва изрази, свързани с власт, контрол и социална динамика. Например “göz hapsine almak” („поставям под очен арест“ – наблюдавам внимателно) и “göz yummak” („затварям си очите“ – игнорирам умишлено) отразяват социалните нагласи към властта, контрола и общественото взаимодействие. Според Фишман (Fishman/Фишман 1972) езиковите структури, свързани с контрол, често имат социална функция, като служат за регулация на взаимоотношенията в общността.

Четвъртата група обхваща фразеологизми, които отразяват социални нагласи и междуличностни отношения. Изрази като “göz boyamak” („замазвам очите“ – създавам измамно впечатление) и “gözü tok” („доволен“, „сит по душа“, „удовлетворен“, „незаинтересован да посяга на чуждото“) представят социални характеристики и стерео-

типи, свързани с честността, доверието и материалните нагласи. Според Лейкоф и Джонсън (Lakoff, Johnson/Лейкоф, Джонсън 1980) социалните нагласи често се кодират чрез метафори, които използват сензитивни възприятия за предаване на абстрактни идеи.

Петата група обхваща фразеологизмите със значение на проклетия, клетви и благословии. Те притежават силна емоционална натовареност и са широко разпространени в разговорната реч. Отразяват както негативни емоции като гняв и омраза, така и положителни пожелания, свързани с радостни събития. Изразът “gözü çıkasıca” („проклет да е, нека ослепее“) е изградена конструкция от съществително и форма за проклетие, използвана като тежко наричане. Подобен е и “gözü dönesi”, с който се пожелава някой да полудее и да изгуби контрол. В същата категория попада и “gözüm çıksın” („да ослепееш дано“) или неговият вариант “gözüm kör olsun”, които се използват като клетви, подчертаващи силна емоция или искрено убеждение. Фразата “(birini) gözüm görmesin” изразява крайно нежелание да се вижда даден човек, като в преносен смисъл може да означава и прекъсване на всякакви отношения. Изразът “gözün ... görsün” също носи силен емоционален заряд и, в зависимост от контекста, може да бъде както благословия, така и проклетие. В противоположност на негативните изрази “gözün aydın!” е утвърден поздрав при получаване на добра новина и символизира радост и облекчение. Завършвайки този набор от изрази, “(bir şeyin) gözü kör olsun” служи за проклинане на нещо, което е довело до страдание или нещастие, като съчетава съществително и глагол във фиксирана конструкция. Тези фразеологизми демонстрират богатството на турския език в изразяване на емоции чрез устойчиви езикови форми.

Семантичният анализ на фразеологизмите с “göz” разкрива значителна роля на зрителното възприятие в езиковата картина на света, характерна за турското общество. Тези изрази не само отразяват индивидуални когнитивни процеси, но и служат като езикови маркери на социални нагласи, емоционални състояния и културни ценности.

7. Социални нагласи, отразени във фразеологизмите с “göz”

Фразеологизмите с “göz” в турския език не само отразяват физиологичния аспект на окото, но също така изразяват социални нагласи и културни нагласи, свързани с възприятията, наблюденията и отношението към други хора. Окото често символизира вниманието, оценката и взаимоотношенията между индивидите, като определени изрази показват не само лични възприятия, но и социални стереотипи и морални нагласи. Например изразът “Göz var nizam var” подчертава важността на наблю-

дението и реда в обществото, като се използва за изразяване на идеята, че когато има внимание и наблюдение, всичко върви по правилата, което отразява културната ценност на реда и дисциплината. От друга страна, “Göz var izan yok” показва, че може да имаме визуално възприятие, но не и способността да разберем или оценим ситуацията правилно, като в социален контекст този израз отразява скептицизъм към хора, които изглеждат успешни или компетентни, но нямат истинско разбиране. “Göz var gönül yok” описва човек, който може да изпитва физическо привличане, но не чувства истинска емоционална връзка, което подчертава културното значение на емоционалната свързаност в социалните отношения и важността на искреността. Изразът “Göz boyamak” означава да създаваш впечатление или да заблуждаваш някого чрез външни стимули и отразява социалните нагласи за лицемерие и възприемане на хората на базата на външен вид. Същевременно, “Gözün aydın” представлява поздрав за щастливо събитие като бременност, раждане или успех, изразявайки положителни социални нагласи към радостните и значими моменти в живота на хората. Тези фразеологизми показват, че окото не само символизира личното възприятие и наблюдение, но също така е важен индикатор за социални отношения, морални нагласи и културни ценности, като често се използва за изразяване както на положителни, така и на отрицателни социални наблюдения и стереотипи.

Заклучение

Фразеологизмите с “göz” в турския език представляват не само езиков феномен, но и важен културен маркер, който отразява социалните нагласи, емоционалните възприятия и когнитивните модели в турското общество. При анализа на тези изрази става ясно, че те играят съществена роля в изразяването на ценности като доверие, внимание, социален контрол, прозорливост и амбиция.

Настоящото изследване потвърждава факта, че фразеологизмите не са просто фиксирани езикови конструкции, а носители на колективната културна памет. Те функционират като средство за предаване на традиции, вярвания и социални норми, които формират обществените взаимодействия. Чрез метафоричното използване на “göz” турският език кодира сложни концепции за знание, емоционалност, възприятие и морал.

Анализът разкрива, че фразеологизмите с “göz” често се използват за описване на човешки качества и поведение, като подчертават значението на наблюдението, предпазливостта и интуицията в социалната динамика. Те демонстрират как езикът структурира начина, по който хората възприемат себе си и другите, като същевременно отразяват обществените стереотипи и нагласи.

В заключение можем да отбележим, че фразеологизмите с “göz” са важен елемент от езиковата картина на света в турската култура. Те не само обогатяват лексикалния фонд на езика, но и предават ценна информация за начина, по който обществото интерпретира и разбира заобикалящата го реалност. Изследването на тези изрази предлага значими прозрения за връзката между език, култура и социални взаимодействия, като подчертава ролята на разглежданите фразеологизми роля в изграждането на колективната идентичност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Aksoy/Аксой 2007:** Aksoy, Ö. *Türkçe'de Deyimler ve Atasözleri*. Анкара: Türk Dil Kurumu, 2007. [Aksoy, O. *Türkçe'de Deyimler ve Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007.]
- Влахов, Флорин/Vlahov, Florin 1980:** Влахов, С., С. Флорин. *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство, 1980. [Vlahov, S., S. Florin. *Neprevodimото v prevoda*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980.]
- Demirci/Демирджи 2015:** Demirci, A. *Türkçe Deyimler ve Anlamları*. Истанбул: Dil Yayınları, 2015. [Demirci, A. *Türkçe Deyimler ve Anlamları*. Istanbul: Dil Yayınları, 2015.]
- Crystal/Кристъл 1997:** Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Кунин/Kunin 1970:** Кунин, А. В. *Английская фразеология*. Москва: Высшая школа, 1970. [Kunin, A.V. *Angliyskaya frazeologiya*. Moskva: Vysshaya shkola, 1970.]
- Lakoff, Johnson/Лейкоф, Джонсън 1980:** Lakoff, G., M. Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Скуба/Skuba 2003:** Скуба, Н. *Фразеологията като културен феномен*. София: Наука и изкуство, 2003. [Skuba, N. *Frazeologiyata kato kulturen fenomen*. Sofia: Nauka i izkustvo, 2003.]
- TDK/Тюрк Дил Куруму 2023:** Türk Dil Kurumu (TDK). *Türkçe Sözlük*. <www.tdk.gov.tr>, 2023. [Türk Dil Kurumu (TDK). *Türkçe Sözlük*.]
- TDK/Тюрк Дил Куруму (без дата):** Türk Dil Kurumu (TDK). *Türkçe Sözlük*. Анкара: TDK Yayınları. **TDK/Тюрк Дил Куруму (б.д.):** Türk Dil Kurumu (TDK). *Türkçe Sözlük*. Анкара: TDK Yayınları. [Türk Dil Kurumu (TDK). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları (n.d.)]
- Fishman/Фишман 1972:** Fishman, J. A. *Sociolinguistics: A Brief Introduction*. Rowley: Newbury House, 1972.